

טרחה בשבת

ר' שילה בר ניצן



ראשי פרקים:

פתיחה

א. מהי טרחה

ב. אבל עושה לו שביל ברגליו

ג. ביאור המג"א

ד. טרחה ומוקצה

פתיחה

במשנה בדף קכ"ו, ע"ב נאמר:

"מפנין אפילו ארבע וחמש קופות של תבן ושל תבואה מפני האורחים, ומפני בטול בית המדרש, אבל לא את האוצר"

וברש"י (ד"ה מפנין) מבואר שהאיסור הוא מצד טרחה בשבת.

בגמרא נחלקו רב חסדא ושמואל בהסבר המשנה, כמה ועד כמה מותר לפנות באוצר בשבת לצורך מצוה. ויש לדון מה גדר האיסור.

א. מהי טרחה

נחלקו רב חסדא ושמואל בהיתר לפנות לצורך מצוה במשנה, אולם נראה שבכל מקרה לכו"ע יש איסור טרחה בשבת שהרי גם שמואל שמתיר לפנות יותר מחמש קופות סובר שהיתר זה שייך רק במקום מצוה 'מפני האורחין או מפני ביטול ביהמ"ד'. וא"כ לולא זה ודאי אסור.

אמנם בפרק כל כתבי לגבי הצלה משריפה הביא הר"ן (מ"ד, ע"ב מדפי הרי"ף) את דברי הר"י דטראני שמתיר להציל אפילו יותר מג' סעודות כשאין חשש של בהול על ממונו וממילא לא יבוא לכבות, ולעומת זה אסרו ברדיית הפת לרדות מי שיש לו פת לשבת שהרי זה שבות ולא התירו אלא משום כבוד שבת. ומשמע מדבריו שאין כל איסור בטרחה בשבת אפילו שלא לצורך מצוה. וצ"ע.

הרמב"ם בהלכות שבת (כ"ו, ט"ז) כתב:

"אוצר של תבואה...אע"פ שמוותר להסתפק ממנו אסור להתחיל בו לפנותו אלא לדבר

מצוה...עד שגומרים' ולא יכבדו קרקעיתו של אוצר כמו שבארנו אלא נכנס ויוצא בו ועושה בו שביל ברגליו בכניסתו וביציאתו"

ובפשט לשונו משמע שדוקא להתחיל לפנות אסור בשבת אבל אם התחיל לפנות בע"ש, מותר אפילו שלא לדבר מצוה. ועיין בב"י (סימן של"ג) שכתב שלמד הרמב"ם דין זה מהברייתא המובאת בסוגיין "אין מתחילין באוצר תחילה אבל עושה בו שביל ברגליו" ומבאר את הברייתא להלכה בדבר רשות שהרי לדבר מצוה מותר כר' שמעון שאין פה בעיה של מוקצה, ואם כן כתוב בברייתא שאם התחיל מע"ש מותר להמשיך לפנות בשבת אפילו לדבר הרשות. וכך פסק המג"א בשל"ג, ס"ק ב'. אולם הט"ז שם בס"ק, א' מקשה על דבריו ומסיק לדינא שאין התחלה מבעוד יום משנה דבר לענין היתר הטרחה, שהרי מה לי התחיל מה לי לא התחיל, סוף סוף טורח בשבת.

ונראה שצריך לבאר, שאיסור טרחה בשבת הוא לא עניין מציאותי גרידא, הזעה, קושי וכדומה אלא טרחה כזאת שהיא לא שייכת לשבת, העיסוק סביב האוצר אינו קשור לשבת, האדם רצה לפנות את אוצרו ומצא את זמנו לכך בשבת וממילא מתייחס אליה כיום חסר משמעות עצמית, שאפשר לעשות בו את כל מה שלא מספיקים בשאר הימים, ואם כן כדי למנוע זילותא כזאת משבת, לחדד ששבת היא יום קדוש, מלא תוכן מצד עצמו, אסרו חז"ל לטרוח בדברים שיכל לעשותם בע"ש ורחאם בכוונה לשבת. ממילא לפי זה מובן למה אם התחיל בע"ש מותר להמשיך שהרי לא מדובר פה ברשע שידע שכך מותר לו וכיון לכך, אלא באמת חשב שיספיק זאת בע"ש וממילא אין פה פגיעה ביחס לשבת. וכן מוסבר למה לדבר מצוה מותר. כך נראה לבאר את דברי הרמב"ם לפי הבי"ה והמג"א.

ולפי"ז יש לומר שדברי הר"י לגבי הצלה משריפה מוסברים שהרי שם לא היה יכול לעשות זאת בע"ש ואין כאן זילותא בשבת.

ב. אבל עושה לו שביל ברגליו

לעיל הוזכרה הברייתא "אין מתחילין באוצר תחילה אבל עושה בו שביל ברגליו בכניסתו וביציאתו" ובפשט גמרא ודאי שברייתא זו היא לדברי ר"ה אליבא דר' יהודה דאית ליה מוקצה, ובכל זאת מותר לעשות שביל ברגליו. אולם הרי"ף הביא ברייתא זו בהלכותיו כאן וקשה שהרי פסק כר' שמעון במוקצה?

הרי"ף¹ במקום כתב שהביא זאת כדי לבאר את דבריו לעיל בביאור פסיקת ההלכה בסוגיא ש'מתניתא כרב חסדא'. וכן כתב הרשב"א. אולם בשיטה לר"ן (קכ"ז, ע"א ד"ה עושה) ובמלחמות ביארו שמדר' יהודה נשמע לר"ש שמותר באופן כזה לטלטל מוקצה (למשל גרוגרות) ולכן הביאה הרי"ף. ויש לעיין בדבר. (ולעיל ביארנו ברייתא זו לדברי הרמב"ם בדבר הרשות ואולי סבר כן גם הרי"ף ולכן הביאה ועיין לקמן).

המג"א בסימן ש"ח, ס"ק ז' כתב

"איתא בשבת דף קכ"ז שמתר לטלטל מוקצה ברגליו דרך הילוכו וכ"כ במלחמות שם עמ"ש סי' ש"ה סי"א"

1 יש לעיין בדבריו שהרי בגמרא מפורש הן לר"ח והן לשמואל שאסור לפנות את כל האוצר משום שאווי גומות וכן פסק בעצמו בפרק כא, וא"כ איך פסק כאן שגומרים? ובאו"ש כאן חילק בין רבים שמפנים שאז יזכירו זל"ז ששבת היום ומותר לבין יחיד שמפנה שיש חשש. ונראה לומר בפשטות שמפנים 'עד שגומרים' ולא יכבדו קרקעיתו של אוצר כמו שבארנו פירוש בפרק כא וכן פירש הרב המגיד כאן.

2 סתם ר"ן מכוון לפירוש הר"ן על הרי"ף, לעומת 'שיטה לר"ן'. (שככל הנראה מיוחס לראשון אחר).

ושם כתב לגבי פריקת משאוי מבהמה שכתב בשו"ע שמוותר מטעם צעב"ח -

"מייירי אפי' כשהמשוי הוא מוקצה אע"ג דמקצת טלטול אסור כמ"ש סי' שי"א ס"ז מ"מ משום צער ב"ח שרי"ג (ר"ן) עססי' של"ג ועסי' שי"א ס"ח דטלטול בגופו שרי והר"ן לשיטתיה אילו דס"ל דאין חילוק בין טלטול בגופו וכמ"ש הרב"י שם בשמו לכן כתב משום צער ב"ח"

ובפשוטות היה נראה לומר שמציין לסימן ש"ה כדי לברר שהר"ן חולק על היסוד הזה של הרמב"ן ואפ"ה הוא נכון להלכתא שהרי השו"ע פסקו בסימן שי"א ס"ח.

מדברי המג"א עולה שהוא התייחס להיתר זה כהיתר טלטול בגופו ובשיטה לר"ן תיאר את ההיתר כך "דהוה ליה טלטול מן הצד וכלאחר יד כלומר שלא כדרכו ולצורכו כגון זה התיירו" משמע בדבריו שזה טלטול מן הצד ובשינוי, ומותר לצורכו. ומשמע שלצורך המוקצה עצמו יהיה אסור וכשיטת הר"ן בטלטול בגופו שאינו מחולק מטלטול מן הצד בכל דבריו, אלא שאת שניהם התיירו כאשר מטלטל לא לצורך האיסור אלא לצורך דבר המותר. וא"כ נראה שגם הר"ן יודה לדינו של הרמב"ן כאן שמוותר שהרי מטלטלו לצורכו ולא לצורך המוקצה, וא"כ למה ציין המג"א לסימן ש"ה? נראה לומר שהמג"א למד שאפילו לצורך המוקצה התייר הרמב"ן לטלטל דרך הילוכו וא"כ ודאי שהר"ן חולק על כך. ובאמת כך משמע מפשט לשונו של המג"א.

ובאמת מצינו לפמ"ג בסימן ש"ח באשל אברהם שהביא שדין זה תלוי במח' הראשונים דלעיל בהסברת הרי"ף, וממילא הר"ן והרשב"א שלא בארו כך את דבריו חולקים על דין זה וסוברים שאפ"ה אסור לטלטל כך מוקצה, ובחידושי רע"א על הש"ס הביא דברי הפמ"ג והקשה עליו.

"ולענ"ד ליכא בזה פלוגתא, דודאי מותר ברגליו לילך דהוי טלטול כלאחר יד לצורך דבר מותר והוי כקש ש"ע ג' המטה דמנענע בגופו אם משום דטלטול בגופו לאו שמיי' טלטול כלל ואם מטעם דהוי כלאחר יד לצורך דבר מותר, וה"נ ברגליו דמ"ש בגופו ומ"ש ברגליו, ומה שלא תירץ הר"ן דהרי"ף הביא ברייתא זו ללמוד ממנו טלטול ברגליו בדרך הלוכו דזה כבר נשמע ממתני' דהקש שעל גבי המטה"

ונראה שלדברינו דלעיל יש לתרץ שהר"ן באמת חלק על דין זה כדברי הפמ"ג משום שלמד ש'עושה לו שביל ברגליו זה לא רק לצורך דבר המותר אלא אפילו לצורך דבר האסור, ובוה חלק וסבר שזה אסור. ולפי זה יובן גם למה הרמב"ן לא חש לכך שיש משנה מפורשת לגבי טלטול כלאחר יד לצורך היתר שהרי כאן זה אפילו לצורך המוקצה ועל כן נצרך הרי"ף להביאה, וכן המג"א טרח לכתוב זאת כדין מחודש בשם הרמב"ן. ולכן ציין המג"א לסימן ש"ה לחדד את החידוש שיש פה, טלטול ברגלו ככוונה לצורך האיסור מותר.

3 צ"ע בדברי המג"א האלו שהרי בסעיף הבא לגבי בהמה שנפלה למים פסק המג"א את דברי הרמב"ם "אסור להעלותה בידו" ולמד מדבריו "דאע"ג דאיכא צעב"ח אסור, דאין לנו לדמות גזירות חכמים זה לזה דיש דברים שהעמידו אפילו במקום כרת" כלומר טלטול בידים אסור במקום צעב"ח, והרי כאן התייר השו"ע לטלטל משום צעב"ח. וכן יש לעיין בדבריו שפסק שאמירה לנוכחי מותרת משום צעב"ח, וכמו שזכר בסעיף כ', ולכאורה צ"ע מה המקור להיתר זה הרי גם זה איסור דרבנן ואולי העמידוהו במקום כרת. ובאמת ברא"ש בפרק מפנין למד זאת מסוגיית בהמה שנפלה למים אולם יש מקום לומר שחולק על הרמב"ם וסובר שגם מותר להעלותה בידים במקום הצורך כשיטת האו"ז המובא בשלטי גיבורים שם. ואם כן נראה לכאורה יותר בדברי השו"ע שסבר שלא כרמב"ם ולא כהסברו של המג"א. וצריך עיון.

ג. ביאור המג"א

ברמב"ם שהובא לעיל אות א' מצינו שלמד שהברייתא "אין מתחילין באוצר תחילה..." עוסקת בפינוי לדבר הרשות, וכמו שבאר הב"י שאם התחילו בע"ש אפילו לדבר הרשות מותר. והמג"א בסימן של"ג ס"ק ב' פסק כן להלכה. ובס"ק ג' פסק:

"אסור להתחיל בו לפנותו - אבל עושה לו שביל ברגליו (מ"מ פכ"ו) ועמ"ש סי' ש"ח ס"ג".

ובסימן ש"ח ס"ק ז' שהובא לעיל כתב:

"איתא בשבת דף קכ"ז שמותר לטלטל מוקצה ברגליו דרך הילוכו וכ"כ במלחמות שם".

ויש לעיין בדבריו בתרתי -

- א. כיצד פסק כדברי הרמב"ם בס"ק ב' וא"כ למד שהברייתא עוסקה בדיני טרחה לדבר הרשות ואילו בסימן ש"ח פסק את דברי הרמב"ן שלמד שהברייתא עוסקה בדיני מוקצה?
- ב. למה בסימן של"ג ס"ק ג' הביא דין פינוי ברגליו בשם המגיד משנה ואילו בסימן ש"ח הביא בשם המלחמות?

נראה לומר שבאמת יש פה שתי הלכות שונות, המגיד משנה מחדש מתוך הברייתא שהזזת תכולת האוצר ליצירת שביל תוכ"ד הליכה אינה נחשבת פעולת טרחה האסורה בשבת, לא על פעולה כזאת גזרו חז"ל אלא דוקא על פעולה מכוונת לצורך חיצוני לשבת. אולם כל זה דוקא בדברים שאינם מוקצים ומותר להסתפק בהם. אבל בדברים מוקצים לא מצאנו שיהיה מותר. ואילו הרמב"ן במלחמות מבאר בדברי הרי"ף שאפילו אם זה מוקצה מותר באופן הזה לטלטלו, לא מדיני טרחה שאסורה אלא במקום שמוותר לפנות מצד המצוה, מותר באופן הזה לפנות גם מוקצה.

ואם כן מובן שבסימן של"ג העוסק בטרחה בשבת הביא המג"א את דברי המ"מ, ואילו בסימן ש"ח העוסק במוקצה פסק את דברי הרמב"ן ומיושבת השאלה השניה. אלא שמתוך כך הולכת ומחריפה השאלה הראשונה, שהרי כביכול תפס המג"א את החבל משתי קצותיו.

ד. טרחה ומוקצה

נראה לבאר שיש יחס בין הדברים, וכעין מה שבארנו לעיל באות א', השאלה היא מה היסוד לאסור טרחה ולאסור מוקצה.

אין איסור להזיע ולטרוח בשבת מצד עצם הדבר, אלא שיש בעיה לפגוע בכבוד יום השבת. כאשר האדם מארגן לעצמו עיסוקים לשבת, שאינם קשורים לשבת או למצוה, הרי הוא מגלה שאין ליום השבת ערך עצמי במנוחה שבו, אלא הוא מעין יום חופשי שאפשר לעשות בו את כל הצרכים שלא מספקים לעשות כל ימי החול, וממילא אין ערך של קדושה לשבת.

במבט זה נראה שניתן להתבונן גם על דיני מוקצה בשבת, שהרי במסכת ביצה (ב', ע"ב) אומר רבה:

"והכינו את אשר יביאו - חול מכין לשבת, וחול מכין ליום טוב, ואין יום טוב מכין לשבת, ואין שבת מכינה ליום טוב".

וכתב רש"י שם שזהו המקור למוקצה לשיטת רבה, ודין הכנה זה פירושו:

"והזמינו, כגון: מכאן אני אוכל למחר, דאי משום הכנה בידי, ולומר שיאפו ויבשלו מבעוד יום - בהדיא כתיב את אשר תאפו אפו, אלא הזמנה בפה קאמר..."

כלומר הכרת ערכה של שבת בצד התודעתי של האדם ולא רק בצד המעשי שלו. ואמנם בפשטות רבה עוסק רק במוקצה של אכילה, מצד סעודות שבת, אולם בדברי רש"י לגבי גזירת הכלים בימי נחמיה בפרק כל הכלים (קכ"ג, ע"ב ד"ה ג' כלים) נראה שגם איסור טלטול זה שהוא ודאי מדרבנן נגזר על מנת לחדד אצל האדם את מציאותה של שבת וקדושתה.

"...גזרו על טלטול כל הכלים כדי לגדור גדר להחמיר באיסורי שבת..."

וכן נראה בדברי הרמב"ם (פכ"ד הי"ב) שדיני איסור טלטול בנויים על היסוד הזה

"אסרו חכמים לטלטל מקצת דברים בשבת כדרך שהוא עושה בחול, ומפני מה נגזר באיסור זה, אמרו ומה אם הזהירו נביאים וצוו שלא יהיה הילוכך בשבת כהילוכך בחול ולא שיחת השבת כשיחת החול שנאמר ודבר דבר קל וחומר שלא יהיה לטלטל בשבת כלטלטל בחול כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו ויבוא להגביה ולתקן כלים מפניה לפניה או מבית לבית או להצניע אבנים וכיוצא בהן שהרי הוא בטל ויושב בביתו ויבקש דבר שיתעסק בו ונמצא שלא שבת ובטל הטעם שנאמר בתורה למען ינוח..."

אסרו עלינו חכמים לטלטל חפצים מסוימים במצבים מסוימים בשבת שלא נבוא להסיח דעתנו משבת וקדושתה.⁴

לפי זה ניתן לומר שהמג"א למד שהסוגיות מחוברות, אם בדיני טרחה למד המ"מ שאין איסור טרחה בהזזה ברגליו לצורך עשיית שביל להליכתו, ממילא מובן לומר זאת גם בדיני טלטול מוקצה, שהרי בעצם המ"מ אומר שאין פה עיסוק שיוציא את האדם ממנוחת השבת, ואם כן גם במוקצה זה נכון ומותר לטלטל מוקצה בשבת ברגליו.⁵

אלא שיש לדון קצת בדברים שהרי משמע שדוקא לצורך הליכתו שהיא דבר מותר התיר המ"מ ובעקבותיו המג"א את הטרחה, וכלשונו בסימן של"ג 'אבל עושה לו שביל ברגליו', ואילו בדבריו בסימן ש"ח לגבי מוקצה משמע שמתיר אפילו לצורך דבר האסור וכפי שלמדנו לעיל אות ב', ואם כן לכאורה אין הדינים שווים, וכן מסברא נראה קצת לומר שדוקא לצורך דבר המותר יהיה מותר ואילו לצורך דבר האסור הרי סוף סוף עסוק באיסור ואם כן מסיח דעתו משבת.⁶ ואם כן שבה קושיית ר' עקיבא איגר למקומה שהרי לצורך דבר המותר אין מי שחולק שמותר לטלטל בגופו.

נראה לומר שגם בסימן של"ג התיר המג"א אפילו שלא לצורך היתר וכמו שציין שם לסימן ש"ח ס"ג ששם עוסק אפילו לצורך דבר האסור כפי שבארנו לעיל, וכשיטת הרא"ש המובאת במג"א עצמו בסימן ש"י"א ס"ח שטלטול בגופו אפילו לצורך דבר האסור מותר. והסבר הדברים הוא שכיון שמטלטל את החפץ שלא כדרכו אלא בגופו, לא חששו חז"ל שיבוא מכך לשכחה והסחת דעת משבת.

4 אמנם בדברי הגמרא ב"ק קכ"ד, ע"ב משמע שיסוד האיסור הוא חשש הוצאה מרשות לרשות וכך למד הראב"ד (שם ה"א). וצריך עיון.

5 לפי דברינו ייושבו גם קושיות הט"ו (סימן של"ג, ס"ק א', הוזכר לעיל) על המג"א, שהקשה מפשט גמרא שעוסקה במוקצה ולכן הופכת דעותיהם של ר"ש ורב אחא, וא"כ א"א לומר שעוסקה בטרחה. ולדברינו מובן שהדברים תלויים זב"ו. וכן הקשה שאין סברא להתיר לטרוח בשבת אפילו אם התחיל בע"ש שהרי סוף סוף זו טרחה ולדברינו מובן שאם התחיל בע"ש אין חשש של פגיעה בכבוד שבת. אמנם נראה לומר שגם הט"ו לא חולק על היסוד הזה אלא שעדיין ניתן לחלק ולומר שסוף סוף עצם מעשה של טרחה בשבת הריהו מסיח דעתו של אדם מקדושתה וא"כ אין להתיר בהתחיל לפני שבת.

6 ועיין חזון איש או"ח סימן מ"ז, אות י"ג. אולם האחרונים חלקו עליו וכן מפורש במג"א עצמו.